

Фельдман Олександр Борисович – кандидат філософських наук, докторант кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

УДК: 130.26+17.035.1

АЛЬТРУІЗМ І ЛЮДЯНІСТЬ У ТРАВМАТИЧНОМУ ДОСВІДІ ЛЮДСТВА

У статті здійснюється спроба виявити гуманістичний та альтруїстичний потенціали виховних комеморативних практик, пов'язаних з травматичним досвідом Голодомору і Голокосту. Доводиться, що виховання альтруїзму та людяності на особистісному рівні моральної свідомості пов'язане з переживанням людських страждань. Підкреслюється, що звернення у виховних практиках до травматичного досвіду вимагає особливої педагогічної та антропологічної чутливості.

Ключові слова: альтруїзм, людяність, травматичний досвід, Голодомор, Голокост, цінності.

АЛЬТРУИЗМ И ЧЕЛОВЕЧНОСТЬ В ТРАВМАТИЧЕСКОМ ОПЫТЕ

В статье предпринимается попытка выявить гуманистический и альтруистический потенциалы воспитательных коммеморативных практик, связанных с травматическим опытом Голодомора и Холокоста. Доказывается, что воспитание альтруизма и человечности на уровне морального сознания связано с переживанием человеческих страданий. Подчеркивается, что обращение в воспитательных практиках к травматическому опыту требует особой педагогической и антропологической чувствительности.

Ключевые слова: альтруизм, человечность, травматический опыт, Голодомор, Холокост, ценности.

ALTRUISM AND HUMANISM IN THE TRAUMATIC EXPERIENCE OF MANKIND

The practical education of altruism and humanism based on the experiences of the events of the Holocaust and the Holodomor are analyzed. The article argues that modern man's sense of altruism possesses intellectual, emotional and volitional components. The moral side of altruism can be understood through the moral imperative of I. Kant. Educating humanism and altruism by means of education and training is associated with a sense of the sublime.

Sense of altruism is formed not with the help of politicized and ideological, but anthropocentric history. This involves an appeal to the past through the prism of everyday life and the specific stories of altruistic actions of ordinary people. The emotional intensity of such events encourages sublime and tragic at the same time feelings. Events with a negative constitution of identity, such as the Holodomor and the Holocaust, which are denying humanity, human dignity, self-respect, make people reflect on the problem of mankind survival on the levels of personal and national existence.

Referring in educational practices to the traumatic experience requires special pedagogical and anthropological sensitivity.

Keywords: altruism, humanism, traumatic experience, the Holocaust, the Holodomor, anthropocentric history.

Характерною рисою духовно-морального життя суспільства початку ХХІ ст. є безпрецедентний попит на засвоєння уроків травматичного досвіду людства минулого століття. Посилює цей суспільний попит дедалі зростаюче усвідомлення важливості практичного затвердження у свідомості підрастаючого покоління принципу людяності та альтруїзму як вищих моральних цінностей.

До проблеми травматичного досвіду людства, осмислення його уроків та наслідків звертались Ф. Анкерсміт, Я. Грицак, А. Каплер, Р. Козеллек, Й. Рюзен, М. Рябчук, Т. Снайдер та інші науковці. Виховний вимір історичної свідомості ґрунтовно досліджений у вітчизняній науці в роботах І. Бойченка, В. Вашкевича, Д. Кравченка, В. Кременя,

М. Михальченка, М. Мокляка, Ф. Надольного, Я. Ткаченка, В. Шинкарука, В. Пазенка, Т. Ящук.

Мета статті полягає у дослідженні гуманістичного та альтруїстичного потенціалів виховних комеморативних практиках, пов'язаних з переживаннями травматичного досвіду минулого століття, що мають відношення до трагічних подій Голодомору та Голокосту.

Завдання виховання людяності, усвідомлення зв'язків майбутнього, теперішнього й минулого як моральних цінностей з особливою силою актуалізує соціальну потребу пам'ятання сучасними поколіннями драматичних подій минулого. На початку третього тисячоліття ця проблема актуальна як ніколи раніше не тільки у національному, а й у загальнопланетарному сенсах. Для сучасної України, яка переживає драматичний посттоталітарний період, ця ідея має неабияке значення, оскільки засвоєння драматичних подій минулого століття з позицій загальнолюдських цінностей є необхідною умовою суспільної інтеграції та солідарності. Звісно, людська якість травматичного досвіду набирає власне морального характеру лише тоді, коли вона усвідомлюється, стає фактом особистісної й суспільної моральної свідомості. Виникає важливе запитання: як взаємопов'язані людяність, альтруїзм і травматичний досвід? Дійсно, слушно зазначає В. Малахов, що «серед споріднених ознак, що характеризують позитивний зміст людської моральності, риса людяності не першою кидається у вічі, а проте, розкриває абсолютно незамінний вимір усього цілого, вимір, без якого моральний феномен загалом може набути загрозливо оманливого вигляду» [3]. Людяність, на думку відомого вченого в галузі етики, за умов сьогодення є межевою моральною цінністю, найяскравіше виявляється і найбільше важить за межами гуманістичного й антропоцентричного світовідношення – там, де йдеться не про утвердження виключного становища (верховної цінності, влади) людини у світі, а про власне людське ставлення до Іншого – до того, що є людиною, й до того, що нею не є. Людяність приховує у власних глибинах своєрідну здатність до самозабуття [3]. Однією з форм вияву людяності є альтруїзм. Альтруїзм є важливою стороною людського відношення до дійсності, має величезний діапазон своїх можливих проявів. Тому оперування цією категорією у філософсько-педагогічних рефлексіях і виховних практиках передбачає конкретизацію змісту цього поняття. Альтруїзм (франц. *altruisme*, лат. *alter* – інший) – це різновид самозречення, безкорисливе прагнення до діяльності на благо Іншого. Інтегративна функція альтруїзму полягає у здатності об'єднувати людей. У вигляді потреби захисту родового життя альтруїзм укорінений на всіх рівнях розвитку психічних структур людини. На рівні емоцій він проявляє себе як неусвідомлений, інстинктивний вияв небайдужості до іншого життя, що опинилося під загрозою. На рівні почуття він розгортається як емоція, оформлена інтелектом і спрямована на іншого у вигляді співпереживання Іншому. Альтруїстичні почуття відповідають любові і виявляються у потребі сприяння, конкретній допомозі Іншому, відданості, вірності, участі. Інший є носієм життя як у собі визначеного цілого. Захистити Іншого означає принципову довіру до його буття, прагнення захистити життя у властивій йому повноті. Феномен альтруїзму у різних суспільствах і в різні історичні часи визнавався як ознака високого духовного розвитку особистості, як міра її людяності. Здатність до альтруїзму є однією з елементарних і водночас фундаментальних властивостей людини як суспільної істоти. Як уже підкреслювалося, в реальному житті існує різноманіття видів і проявів альтруїзму. В сучасної людини у почутті альтруїзму містяться інтелектуальні, емоційні та вольові компоненти, це вище почуття є не лише переживанням, а й засобом самовиховання та самовдосконалення.

Моральна сторона альтруїзму може бути осмислена через моральний імператив І. Канта. Інтеріоризоване людиною завдяки освіті та вихованню, те чи інше розуміння моральності може стати такою внутрішньоособистісною фундаментальною якістю як совість, виходячи з якої, а не з прагнень до тих чи інших вигод, буде діяти людина. Відтак, моральний альтруїзм полягає в дії відповідно з розумом і власним сумлінням, що відповідає постконвенційному шаблону розвитку моральної свідомості за шкалою Л. Кольберга. Отже, на рівні моральної свідомості альтруїзм формується у власне людське ставлення до Іншого,

послідовний принцип утвердження людяності стосунків шляхом активного і цілеспрямованого усунення джерел людських страждань. Культивуєчи альтруїзм як принцип відношення людини до людини і світу в цілому, як свого роду загальнолюдський норматив світовідношення людство створює об'єктивні підстави для саморозвитку *homo sapiens* і окремих індивідів. Нарешті, головним началом фундаментального характеру альтруїзму є особливий характер його зв'язку з особистістю. З позиції філософії екзистенціалізму поняття «особистість» є конкретно індивідуально-соціальною реальністю, а ствердження людяності постає як самоствердження. Людяність особистості зумовлює вкоріненість її в бутті, уможливує її «самостояння», здатність до опору небажаним зовнішнім впливам і власним потягам; а разом з тим особистість стає носієм поривань до вдосконалення світу й самої людини.

В свою чергу, історія набуває повноти людського змісту лише на ґрунті особистісної форми ставлення до світу. Особистість сприймає історію як буття, що твориться самими людьми, й, отже, як щось таке, що може бути змінюване людьми. Звідси зацікавлене ставлення до суспільних подій, принципова готовність до участі в них. Особистість відчуває себе здатною, а то й просто зобов'язаною розрізняти повсякденне та історичне, віднаходити в сучасних подіях історичний смисл і відповідно до її уявлень про належний хід історії впливати на процес їх остаточного здійснення.

Альтруїзм як вище людське почуття та вияв людинолюбства у різних сферах і проявах постає частиною духовно-ціннісного універсалу (С. Кримський), у якому генералізується весь комплекс некорисливих взаємин людини зі світом. В основі таких взаємин лежить відчуття своєї споконвічної причетності до вічного та гармонійного. Виховання людяності та альтруїзму засобами освіти та виховання пов'язане з формуванням почуття піднесеного. Піднесене (*das Erhabene, sublime*) – це естетична категорія, яка характеризує велике в житті та природі, визначається не кількісними параметрами, а своїм естетичним впливом на людину [6, с.73]. Це складне почуття захвату, триумфу, благоговіння і, одночасно, страху, священного трепету перед об'єктом, що кількісно перевершує очікуванні масштаби сприйняття і розуміння. При справжньому переживанні почуття піднесеного людина виявляється захопленою цим найвищим об'єктом (що інколи може поставати у характеристиках трансцендентного), своєю спорідненістю з духовним началом, що стоять за ним, і одночасно відчуває відсутність будь-якої небезпеки для себе з боку даного об'єкту, тобто свою внутрішню свободу і духовну рівноправність у взаємодії несумірних величин, де він сприймає себе нескінченно малою величиною.

Звичайно, негативні явища завжди були в соціальній психології. Егоїзм як стихія руйнування містять у собі загрозу людству, тому що на певному етапі суспільного розвитку не піддається освоєнню і підпорядкуванню добрій людській волі. Егоїстичне у такому розумінні відноситься до антипода піднесеного – низького. Якщо у людини в емоційній, поведінковій, особистісній сферах егоїзм домінує над альтруїстичними почуттями, людина замикається у собі, ставить власні інтереси вище за інтереси інших, що породжує емоційний дискомфорт, відчуження та спотворює комунікацію як на особистісному, так і на соціальному рівнях. Низьке є сферою несвободи людства. Це є не стільки ще не освоєні та не підпорядковані людям явища, скільки явища приховані.

Загальновідомо, природне походження людини лише дозволяє їй мати ті чи інші почуття. Проте природа не визначає, які саме почуття будуть властиві окремій людині. Загальновідомо, що у реальному житті вчинки людей не бувають повністю раціональними. Вони непослідовні, зазвичай емоційно забарвлені, часто розпочинаються без повного знання про умови діяльності. Звичайно, на особистому рівні немає і не може бути ані абсолютно нелюдських та егоїстичних, ані стовідсотково людських та альтруїстичних особистостей. Скоріше можна говорити про прерогативу і боротьбу в особистості того й іншого. Аби вгамувати власний світоглядний нарцисизм і егоїзм, по-людськи ставитися до розмаїття виявів буття потрібен моральний досвід. У цьому контексті особливого значення набуває історична пам'ять про драматичніший досвід людства як могутнє джерело виховання

людяності та моральний вимір особистісного чутливого ставлення до минулого. Отже, виховання здатності до альтруїзму як вияву людинолюбства в історичній дидактиці та виховних комеморативних практиках пов'язане з пошуком способу формування вищих моральних почуттів і мотивів поведінки через установлення духовного зв'язку з минулим, суть якого полягає в здатності сприймати, відчувати, розуміти дії людей у минулому. Почуття альтруїзму формує не політизована чи ідеологізована, а антропологізована історія, що передбачає звернення до минулого через призму повсякденного життя та конкретні історії про альтруїстичні вчинки пересічних людей. Емоційна напруженість таких подій породжує піднесені й водночас трагічні почуття.

Звичайно, практичні інтереси державної політики щодо консолідації українців як політичної нації, диктують потребу в новій якості виховних комеморативних практик. Утім, трагічний досвід минулого століття, досвід Голокосту й Голодомору як подій «ноуменальної» якості (Ф. Анкерсміт) заперечує віру в те, що раціональний розум може стримати брутальну силу уяви. Цей досвід виходить за межі культурного контексту національного та громадянського виховання. Його жажіття не в змозі опанувати творча історична уява, завдяки якій травматичний історичний досвід лише приховується, а не викривається.

Адже у ХХ ст. після двох світових війн, Голокосту та Голодомору більшість модерних мислителів уже не зберігають віру в те, що раціональний розум може стримати брутальну силу уяви. На думку сучасних інтелектуалів, як-от: французького філософа Ж.-Ф. Ліотара, нідерландського філософа історії Ф. Анкерсміта, польського історика Є. Топольського та інших правда про Голокост перебуває поза межами людської історії. Однак прагматичний погляд на ці події, як зазначає дослідник Роберт Браун «служить нашому розумінню ідентичності, суспільства і культури краще, аніж інші засоби...» [4, с.392]. Піднесене у таких подіях як страховинне, колосальне або первісне проривається за межі раціонального розуму, який намагається тримати його на припоні. Піднесене вказує на нездатність людей у своїй мові та мисленні уявити нескінченні можливості власного мислення або сили думки. Воно також вказує на напругу, яка виникає, коли люди міркують, вгадують або намагаються уявити неуявне [6, с.306-307]. З цим можна погодитися, адже події з негативним конституванням ідентичності, якими є Голодомор і Голокост, заперечують людяність, гідність людини, самоповагу, що змушує на рівні особистісного і національного буття замислитися над проблемою виживання людства.

Звертаючись до хисткості кордонів між минулим і сьогоденням, нідерландський філософ Ф. Анкерсміт розвиває ідею зв'язку травми та ідентичності. Теза про Голокост як про «нову релігію Заходу» і про народження сучасної ідентичності з комплексу провини, що має джерелом злочини двох Світових війн, Ф. Анкерсміт пов'язує з проблемою досвіду. «Нова ідентичність переважно формується травмою від втрати колишньої ідентичності і в цьому полягає її основний зміст», – стверджує він. На думку нідерландського філософа, в центрі ідентичності сучасної людини знаходиться розуміння того, що його колишня ідентичність вже втрачена – «знання про минуле виявляється єдиним засобом, здатним пояснити нам, чому ми вже не можемо бути тими, ким були раніше», а тому «ми суть, ті, ким ми більше не є» – парадокс, який ілюструє роботу піднесеного історичного досвіду [1, с.434]. «Ми можемо сказати, – пише Ф. Анкерсміт, – що наша колективна ідентичність в основному є сукупність шрамів у нашій колективній душі, шрамів, залишених вимушеною відмовою від колишньої ідентичності, шрамів, які ніколи не можна буде згладити повністю і які завжди будуть викликати в нас тривалу і нескінченну біль ... Минуле буде слідувати за нами, як минула любов: відсутня, але саме в силу цього завжди так вкрай болісно присутня в нас» [1, с.444]. Звернення у виховних практиках до трагічних подій Голодомору та Голокосту вимагає особливої педагогічної та антропологічної чутливості. Адже кривавий терор і геноцид проти власних громадян, що став нормою тоталітарних держав, як підкреслює С. Кримський, наніс найвідчутнішого удару людській екзистенції, перекреслив віковічні традиції й історичну пам'ять, взагалі намагався вивести людину з лона історії [2, с.283]. Одним із шляхів подолання кризи ідентичності, відновлення історичної справедливості є

звернення до релігійних стратегій виховання людяності та опанування досвіду уроків історії. Тим більше, що досвід інших країн, зокрема Німеччини, демонструє приклади утвердження альтруїзму як морального принципу суспільства на основі каяття та гуманістичних настанов, у тому числі засобами релігійних практик. У таких практиках активізується антропологічне підґрунтя та екзистенціальні переживання людини. Адже для секулярної людини істина знаходиться у майбутньому, а для віруючого – у минулому. Від людини очікують сприйняти істину та увійти в її систему моральних цінностей та світоглядних координат. Експресивно забарвлені релігійні практики, у яких присутні біль, глибокі переживання, поглиблюють і розширюють духовно-моральний досвід дітей та молоді. Водночас подібні практики у суспільствах плюралістичної світоглядної культури не вступають у опозицію з комеморативними практиками секулярної культури. Отже, цей досвід є корисним для української освіти. На думку О. Філоненко, історія Голокосту, потрапляючи в українську школу, не може не привести до трансформації самих освітніх підходів. І справа тут не в знанні, не в фактах і цифрах, не в об'єктивістській історії ХХ століття, але в зіткненні з таким досвідом, який ставить під питання цінність самого історичного знання і повертає це знання в горизонт культури пам'яті з її роботою поминання. Історію Голокосту не уявити в рамках виховної педагогіки, хоча без неї неможливо наблизитися до громадянського виховання або розкрити витоки толерантності й довіри, без зміцнення яких не встоїть сучасне суспільство. Але разом з тим, якщо виховна педагогіка будується на моральному авторитеті вчителя, здатного поставити моральний масштаб своїм прикладом – вчинком, то в історії Голокосту ми стикаємося з таким досвідом, перед яким ніхто не здатний показати власний приклад поведінки, за яким покликати свого вихованця. Межа такої педагогіки – в безприкладному досвіді. Історія Голокосту є історія піднесеного історичного досвіду, вона не вміщається ні в які історичні репрезентації і людські масштабування, досвіду, зіткнувшись з яким, вчитель стає так само малий, як і його учень [5]. Такий спосіб пізнання дозволяє здійснити «зустріч» із минулим, сприйняти його у єдності пізнавального, етичного, естетичного вимірів, дозволяє пережити «історичне», здобути піднесений історичний досвід.

Нарешті, у сучасній історичній дидактиці та виховних практиках важливо подолати величезний розрив між раціональною і емоційно-чуттєвою сферою. Зустріч із минулим має бути глибоко особистісною, душевною й натхненною. Таке сприйняття минулого розбухує розум, порушує уяву, будить від повсякденності. Силою емоційних переживань, через механізм «ототожнення» вона «укорінює», «прив'язує» до світу, до життя, до рідної країни і свого майбутнього. Відтак головна стратегічна мета історичної освіти полягає в тому, щоб забезпечити через пізнання минулого, перш за все, бажання «зустрітися» із самим собою, зі своїм духовним світом, а отже, зі своєю особистістю. Світопереживання у виховних комеморативних практиках виступає основоположним компонентом формування світогляду та буттям свідомості на особистісно-індивідуальному рівні, що забезпечує цілісне духовно-практичне відношення людини до світу. Проте піднесений історичний досвід, що передається завдяки комеморативним практикам, виходить за межі конкретних діяльнісних ситуацій, формує найбільш стійкі, загальнозначущі, універсальні ціннісні (людяність, альтруїзм, гуманізм, патріотизм) та орієнтири людської поведінки.

Отже, сучасне уявлення про Голокост і Голодомор фокусується у наголосі на морально спрямованому значенні цих подій. Ці події як межовий травматичний досвід людства, мають надзвичайно важливе виховне значення, адже формуючи сучасний світогляд і світоставлення, впливають на творення ціннісно-моральної системи та ідентичності як всього суспільства, так і окремої людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анкерсмит Ф. Возвышенный исторический опыт / Ф. Анкерсмит. — М. : Европа, 2007. — 612 с.

2. Кримський С. Б. Про софійність, правду, смисли людського буття С. Б. Кримський // Збірник науково-публіцистичних і філософських статей. — Київ, 2010. — 464 с.
3. Малахов В. Людяність як межа моральна цінність за умов сьогодення / Малахов В. — Режим доступу: <http://culture.org.ua/archive/article-04-2008>
4. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Є. Топольський / пер. з польськ. Надії Гончаренко, наук. ред. Юрія Волошина. — Київ : К.І.С., 2012. — 400 с.
5. Филоненко А. С. Холокост в Украине и педагогика благоговения: вызов насилия и истоки доверия [Текст] / А. С. Филоненко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Теорія культури і філософія науки. — 2009. — № 860. — С. 180-187.
6. Философский энциклопедический словарь. — М. : ИНФРА-М, 2001. — 576 с.

Халапис Алексей Владиславович - доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии и политологии Национальной металлургической академии Украины

УДК: 130.3

ГОСУДАРСТВО И БУДУЩЕЕ

В статье поднимается вопрос о тенденциях современного развития человечества вообще, место, которое в будущем займет государство – в частности. В качестве гипотезы выдвигается предположение, что наиболее адекватной формой исследования государства будущего будет рассмотрение эволюции лидирующих в метафизическом смысле обществ. На основе анализа трансформации контроля над источниками власти и изменения роли творческого деяния, автор приходит к выводу о снижении роли государственных образований в культурно-исторической жизни человечества и о возможном их исчезновении в обозримом будущем.

Ключевые слова: государство, будущее, культура, власть, метафизика, история.

ДЕРЖАВА І МАЙБУТНЄ

У статті піднімається питання про тенденції сучасного розвитку людства взагалі, місце, яке в майбутньому займе держава – зокрема. В якості гіпотези висувається припущення, що найбільш адекватною формою дослідження держави майбутнього буде розгляд еволюції лідируючих в метафізичному сенсі суспільств. На основі аналізу трансформації контролю над джерелами влади і зміни ролі творчого діяння, автор приходять до висновку про зниження ролі державних утворень в культурно-історичному житті людства і про можливе їх зникнення в найближчому майбутньому.

Ключові слова: держава, майбутнє, культура, влада, метафізика, історія.

STATE AND FUTURE

The article raises the question of the modern trends of development of mankind in general, a place that will take in the future state – in particular. As a hypothesis suggests that the most appropriate form of research state of the future will be to consider the evolution of the leading companies in the metaphysical sense. Based on the analysis of transformation of control over the sources of power and the changing role of the creative act, the author comes to the conclusion that reducing the role of public education in the cultural and historical life of humanity and of their possible failure in the foreseeable future.

Key words: state, future, culture, power, metaphysics, history.

Актуальность. Эпоха глобализации оказывает колоссальное влияние на многие